

DÍTĚ V PROCESU OSVOJOVÁNÍ JAZYKA

CHILD IN THE PROCESS OF LANGUAGE ACQUISITION

ZUZANA MAKOVSKÁ

RECENZE KNIHY

PRŮCHA, Jan. *Dětská řeč a komunikace*. Praha: Grada, 2011.
ISBN 978-80-247-3181-0.

Odlíšnost člověka od ostatních tvorů je dána specificky lidskými vlastnostmi, mezi nimiž bývá uváděna např. vzpřímená chůze či vývoj ruky. Málokterá z těchto vlastností s sebou přitom doposud nese tolik možných interpretací svého vzniku jako lidská řeč. Zkoumání řeči je věnována pozornost nejenom izolovaně, ale především v souvislosti jejího dyadického provázání s myšlením člověka, neboť „jazyk zaručuje smysluplnost našeho světa“ (Vaňková et al., 2005, s. 37), a jeho zkoumání tak zprostředkovává poznání toho, jak lidé vnímají svět, který je obklopuje. Ačkoli je jazyk jakožto „komplexní soubor znalostí a pravidel“ (Černý, 1996, s. 17) značně komplikovaným systémem, dochází u dětí k jeho automatickému osvojování a využívání (srov. Roth, 2010), což vyvolává otázku: jak si tedy člověk osvojuje schopnost jazyka, jak se stává nadaným řečí? Dosavadní teorie i výsledky empirických šetření vztahujících se k této problematice ve své knize *Dětská řeč a komunikace* prezentuje Jan Průcha.

Osvojování mluvy u dětí by se dalo chápat jako pomyslný oxymóron, neboť nastává v době, kdy děti již v etymologickém slova smyslu dětmi nejsou (*in-fans*, tedy ten, kdo nemluví; Hagège, 1998). Již ze samotného titulu knihy tak v této perspektivě vyvstává jisté napětí, které knihou dále prostupuje zejména v kontextu toho, že ačkoli autor zodpovídá značné množství otázek, minimálně stejně tolik jich také pokládá. Jak sám konstatuje, jeho záměrem

je mimo jiné upozornit na absenci aktuálních českých výzkumných šetření zabývajících se dílčími otázkami procesu osvojování jazyka, což se touto cestou daří.

Kniha je otevřena disputací nad vrozeností jazyka, neboť autor se před deskripcí procesu osvojování jazyka dítětem nejprve zastavuje u možných teoretických explanací tohoto fenoménu. Výklad je otevřen myšlenkami N. Chomského, podle něhož hraje klíčovou roli v osvojování jazyka určitá vrozená schopnost, biologický geneticky podmíněný mechanismus. Čtenář je tak seznámen s generativní a transformační gramatikou a jejím odkazem v racionalistickém přístupu, který předpokládá existenci „zařízení pro osvojování jazyka“ (s. 18). Autor přitom prezentuje závěry výzkumů, které se snaží podpořit racionalistickou teorii, například výzkum přiřazování gramatických sufixů plurálu u umělých slov (tzv. wugovský test uplatňovaný u dětí v době, kdy začínají sedět; Pinker, 2008) či teorii tzv. pivotové gramatiky (vztahující se ke konstruování dvouslovných mikrovět, srov. tamtéž). Do kontrastu k racionalistickému přístupu je pak postaven přístup empiristický, k němuž se přiklání sám autor a jehož základní tezí je přesvědčení, že jazyk není vrozený, nýbrž naučený. K ovládnutí jeho pravidel přitom dochází nápodobou určitých modelů a přibližování se jejich jazykové úrovni (Vágnerová, 2005). Oproti tradičnímu uvažování, kdy je řeč nahlížena jako jeden ze způsobů komunikace (srov. Mareš, Křivohlavý, 1995), je zde tedy naopak komunikace pojata jako nástroj, kterým se dítě učí řeči.

Po vymezení teoretického východiska (jímž je ostatně odůvodněno pojetí osvojování jazyka jakožto pedagogického fenoménu) se výklad přesouvá k deskripci samotného procesu osvojování jazyka dítětem. Ve kterém období však vlastně můžeme hledat počátky dětské řeči? Jak uvádí sám autor, počátky dětské řeči se vymezují různě. Za již překonané považuje pojetí, kdy jsou počátky vývoje dětského jazyka umístěny až do doby, kdy dítě konstruuje první slova, jímž dospělí mohou rozumět, tedy kdy redukuje symbolickou funkci jazyka ve prospěch funkce sémiotické, obecně přijímaného označujícího (Larroze-Marracq, 2003). Namísto toho staví počátky osvojování jazyka dané sluchovou zkušeností již do období prenatalního, což se shoduje se závěry vývojové psychologie, která sluchové ústrojí plodu chápe jako funkční již od šestého měsíce těhotenství (Vágnerová, 2005). Stejně jako veškeré ostatní poznatky také tuto svou tezi autor dokládá několika zahraničními výzkumy, které prokazují, že děti již v prenatalním období přijímají informace, které jsou posléze schopny identifikovat. Nejedná se přitom pouze rozpoznání určitého mluvčího (primárně řeči matky, na níž je dítě navyklé), ale také o identifikaci mateřského jazyka mezi jinými jazyky (které je prokázáno již u čtyři dny starých novorozenců; Pouthas, 2000) nebo rozpoznání konkrétní informace (jak dokumentuje jedna z ukázek, děti po narození reagovaly na konkrétní pasáž pohádky, která jim byla předčítá-

na v prenatálním období, a to i v případě, že jim tuto pasáž předčítal někdo jiný než sama matka, od níž byly zvyklé tuto informaci přijímat, viz s. 36).

Tímto stanoviskem Jan Průcha současně poukazuje na to, že zkoumání vývoje řeči nelze automaticky vztáhnout pouze na vlastní produkci, nýbrž je nutné do něj zahrnout také situace, kdy je dítě recipientem řeči. Jak potvrzuje např. Nebeská (1992, s. 59), „i k recepci řeči je třeba přistupovat jako k aktivnímu mentálnímu procesu“, neboť recepce a produkce řeči jsou dvě vzájemně související oblasti. Autor proto o obou z nich pojednává také v dalším výkladu (například v kontextu předřečových projevů pojednává jednak o broukání či lalání jakožto složce produktivní, stejně jako o lokalizaci hlasu matky či percepci segmentace věty v rámci aktivit receptivních).

Pozornost je následně věnována jednotlivým rovinám osvojování jazyka počínaje rozvojem fonologického a morfologického povědomí, přes rozvoj syntaxe až po konstruování sémantické kompetence. Řadou výzkumů je doloženo, pro který věk je charakteristické zvládnutí jakých slovních tvarů a syntaktických konstrukcí, jedná se však převážně o výzkumy z jiného než českého jazykového prostředí (srov. s. 51-78). Autor proto poukazuje na absenci výzkumů realizovaných v českém jazykovém prostředí a současně navrhuje určitá témata, která by mohla být zkoumána (např. distribuce autosémantik a synsémantik v dětské řeči či osvojování rodů jmen).

V rámci výkladu o osvojování slov jakožto sémantických kategorií, tedy o konstruování sémantické kompetence, „bez níž by předávání série symbolů postrádalo smysl“ (Watzlawick, 1999, s. 18), pak autor potvrzuje své empiristické východisko, neboť dokládá, že jazyk je spíše než systémem logickým systémem konvenčním, který je nutné se naučit. Potvrzuje tak například závěry Pinkera (2008), který tvrdí, že řeč dětí je v některých ohledech komunikativnější než řeč dospělých, které se následně musí přizpůsobovat (například u anglických nepravidelných sloves, jejichž tvary jsou v přítomnosti i minulosti stejné, může být gramaticky nesprávný tvar dětské promluvy jednoznačnější než správný tvar v řeči dospělého, srov. korektní *cut* versus negramatické *cuted* pro vyjádření činnosti v minulém čase). Přes princip konvencionality jazyka je tak možné přesunout pozornost od učícího se dítěte k jazykovému inputu.

Jak praví Wallon (in Larroze-Marracq, 2003, s. 271), „řeč je sociální pohyby, vkládá do údajů ve vědomí konvenční nebo tradičně-zkušenostní rámce, které se odvíjejí od skupiny a od jejího kolektivního života.“ Samotný popis konstruování jazykové kompetence by tak nebyl úplný, pokud by nebylo přihlédnuto k vlivu jazykového inputu, který sám autor definuje jako „nejrelevantnější hybnou sílu celého procesu osvojování jazyka“ (s. 94). Ten je vytvářen veškerými komunikačními podněty, s nimiž se dítě od narození setkává, ústřední místo (v osvojování jazyka dítětem, stejně jako v předložení publikaci) však zastává jazykový input poskytnutý ze strany rodičů. To

dokládají také výzkumná šetření, z kterých vyplývá, že děti, u nichž do věku čtyř let chybí rodiče, jsou touto skutečností nevratně negativně poznamenáni právě po stránce řečového vývoje (Bartanusz, Šulová, 2003). Jan Průcha se nejprve zastavuje u specifických atributů na dítě orientované řeči matek, kterou na základě jejích charakteristik označuje pojmem zjednodušený registr (jeho vlastnostmi jsou např. redundance či vysoká frekvence zdvojnásobení, srov. s. 96-97). Výzkumy doložený popis registru řeči matek pak tvoří základ pro jeho komparaci s inputem otců a následně také jiných dětí, se nimiž dítě komunikuje.

Jazykový input však neslouží pouze jako model, podle něhož se učíme vyjádřit naše myšlenky či přání. Jeho prostřednictvím „postupně vrůstáme do společenství svých blízkých: od nich se ho učíme, od nich přebíráme základní kontury rozumění světu, brýle právě tohoto jazyka, právě této kultury“ (Vaňková et al., 2005, s. 37). Autor proto do kontextu jazykového inputu nezapomíná začlenit ani vliv sociokulturního prostředí na dětskou řeč a komunikaci, kde vychází Bernsteinovy teorie jazykových kódů a na níž navazuje aktuálními výzkumnými šetřeními, které nicméně pouze potvrzují platnost původních závěrů, a to i v českém prostředí (viz výzkum Knausové na s. 148–149).

Posledním fenoménem, kterému je v předložené publikaci věnována pozornost, je dětský bilingvismus. Pro další výklad je přitom zásadní zejména jeho diferenciaci na spontánní a získaný, neboť Jan Průcha se nezabývá pouze bilingvismem, který vzniká u dětí vyrůstajících v dvojjazyčném prostředí (a to nikoli vždy, viz s. 169), ale také bilingvismem jakožto cílem záměrného výchovně vzdělávacího působení například v mateřských školách. Přestože se jedná o tendenci, která je v českém prostředí poměrně výrazná, nejsou závěry, ke kterým autor dochází, příliš povzbudivé, neboť neprokazují efektivnost raného učení cizím jazykům (podrobněji např. Hanušová, Najvar, 2007). Na druhou stranu však tento závěr ponechává naději na osvojení si cizího jazyka i v pozdějším věku – nejednalo by se však již o spontánní osvojování jazyka tak, jak je popsáno v předložené knize, nýbrž o intencionální učení se jazykem o jazyku a vysvětlování jeho pravidel a zákonitostí před jejich použitím.

Jan Průcha se problematikou jazyka a jeho osvojování zabývá již několik desítek let, což je z předložené publikace patrné. Jedná se o hutný a erudovaný text, který čtenáře provádí procesem osvojování řeči dítětem a z něhož vyplývá, že jde o proces komplexní a komplikovaný, během něhož se musí dítě naučit „slyšené imitovat, rozčlenit, dekodovat, porozumět, vhodně využít, prosadit se v komunikaci, upoutat na sebe pozornost“ (Šulová, 2010, s. 104). Kniha *Dětská řeč a komunikace* sestává z velmi rozsáhlého korpusu převážně zahraničních výzkumů, jejichž závěry musel autor v rámci jejího vzniku taktéž rozčlenit, dekodovat, porozumět jim a vhodně je využít. Rozhodně si proto zaslouží upoutat na sebe pozornost.

Literatura

- BARTANUSZ, Š., ŠULOVÁ, L. Otcovská a mateřská mluva. In *Předškolní dítě a jeho svět*. Šulová, L., Zaouche-Gaudrons, Ch. (Eds.). Praha: Karolinum, 2003, s. 279–290. ISBN 80-246-0752-2.
- ČERNÝ, J. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-85885-96-4.
- HAGÈGE, C. *Člověk a řeč: lingvistický příspěvek k humanitním vědám*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-331-8.
- HANUŠOVÁ, M., NAJVAR, P. Výuka cizího jazyka v raném věku. *Pedagogická orientace*, 2007, roč. 17, č. 3, s. 42–52. ISSN 1211-4669.
- LARROZE-MARRACQ, H. Teoretické perspektivy při osvojování řeči v raném dětství. In *Předškolní dítě a jeho svět*. Šulová, L., Zaouche-Gaudrons, Ch. (Eds.). Praha: Karolinum, 2003, s. 268–278. ISBN 80-246-0752-2.
- MAREŠ, J., KŘIVOHLAVÝ, J. *Komunikace ve škole*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1995. ISBN 80-210-1070-3.
- NEBESKÁ, I. *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H & H, 1992. ISBN 80-85467-75-5.
- PINKER, S. *Slova a pravidla: složky jazyka*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1641-6.
- POUTHAS, V. *Psychologie novorozence*. Praha: Grada, 2000. ISBN 80-7169-960-8.
- ROTH, W.-M. *Language, Learning, Context. Talking the talk*. London, New York: Routledge, 2010. ISBN 978-0-415-55191-5.
- ŠULOVÁ, L. *Raný psychologický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1820-3.
- VAŇKOVÁ, I., NEBESKÁ, I., SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L., ŠLÉDROVÁ, J. *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-206-0919-3.
- VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I: Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0956-8.
- WATZLAWICK, P. *Pragmatika lidské komunikace: interakční vzorce, patologie a paradoxy*. Hradec Králové: Konfrontace, 1999. ISBN 80-86324-00-1.

O autorce

Mgr. ZUZANA MAKOVSKÁ vystudovala obor sociální pedagogika a poradenství na Ústavu pedagogických věd Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, kde v současné době dále studuje doktorské studium oboru pedagogika a magisterské studium oboru český jazyk a literatura. Zabývá se zejména problematikou výukové komunikace.

Kontakt: zmakovska@phil.muni.cz

About the author

ZUZANA MAKOVSKÁ is a graduate in Social Pedagogy and Counselling from the Department of Educational Sciences, Faculty of Arts, Masaryk University. Currently a student on a doctoral programme in Education and an M.A. student of Czech Language and Literature, her primary professional interest is in educational communication.

Contact: zmakovska@phil.muni.cz

